

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Евгени Ананиев, Катедра по физиология на растенията при БФ на

СУ „Св. Кл. Охридски”

на дисертационен труд изготвен от **Камелия Димитрова Миладинова - Георгиева**

Тема: „Растеж и акумулационен потенциал на две линии PAWLOVNIA, отглеждани на замърсена с тежки метали почва”

Представеният дисертационен труд има за предмет физиологичния, биохимичен и агрохимичен анализ на хибридите на два дървесни видове на р. Paulownia като възможни фиторемедиатори срещу замърсавания на почви с йоните на тежките метали Cd^{2+} , Pb^{2+} , Zn^{2+} . Темата е актуална и с ясна изразена екологична насоченост. Използването на отделни дървесни видове и техни хибриди за фиторемедиация намира все по-голямо приложение в практиката. Дървесните видове /главно топола, отделни видове от сем. Salicaceae (Върбови) са отдавна известни като ефикасни фиторемедиатори поради мощната коренова система, бързо вегетативно развитие и натрупване на голяма биомаса, способна да акумулира по-високи концентрации на токсичните метали. Дървесният вид Paulownia, който е обект на изследването, притежава всички тези качества, както и технически ценна дървесина. В допълнение трябва да се изтъкне голямата корона на вида с едри влакнести листа, които могат да пречистват и въздуха от прах, серни и азотни окиси в него. **Поради това изборът на обекта на изследване е актуален и напълно съответства на поставената основната цел.**

Дисертацията е написана по установения образец с общ обем 137 стр. като съдържа и Приложение от 10 стр., включващо 20 фотографии и 2 таблици.

Литературният обзор /33 стр./ анализира подробно данните за развитието на процеса фиторемедиация в исторически план като го разглежда в неговата технологична съвкупност, съставен от фитоекстракция, фитодеградация, волатация, фитостабилизация и фитофилтрация. Разгледани са и критериите за селекция на подходящи за фиторемедиация растителни видове. Представена е подробна информация за молекулните механизми за натрупването на йоните на

тежки метали / Cd^{2+} , Pb^{2+} , Mo , Zn^{2+} /, както и на Hg и As във вакуолата на клетката с участието на специфични мембранни преносители от типа на симпортери и антипортери. К. Миладинова разглежда и участието на специфични клетъчни компоненти /фитохелатини, металотионеини/ в процеса на свързване и неутрализиране на токсичния ефект на металните йони. Специално внимание се обръща на окислителния стрес като основна причина за токсичния ефект на металните йони. Разглеждат се подробно ензимните /каталаза, пероксидаза, супероксид дисмутаза, глутатион оксидаза и глутатион редуктаза/ и неензимни компоненти /токоферол, аскорбат, глутатион/ в неутрализацията на активните кислородни форми (ROS). Представена е и подробна информация относно обекта на изследването – дървесния вид *Paulownia* и неговите хибридни форми *P. elongata x fortunei* и *P. tomentosa x fortunei* като кандидати за фиторемедиация. Направен е преглед на географското разпространение на този рядък дървесен вид, неговото приложение като енергийна суровина, за залесяване и фураж. Надлежно се указва основния източник на *Paulownia* в настоящата разработка – фирмата БИОТРИИ ООД – София.

Разделът „Методи и материали” /9 стр./ включва описанието на богат набор от методи, усвоени от дисертантката. Дадена е подробна информация за физиологичната част на опитите, която се основава на получаване на растителен материал от изходни експлантати чрез тяхното размножаване в *in vitro* условия и последващото извеждането на опити с течни хранителни среди и върху почва, последните съдържащи йони на изследваните токсични метали. Определянето на съдържанието на металните йони в почвата и в отделните растителни органи е осъществено с помощта на газохроматографски анализ след киселинна хидролиза.

Като положителен акцент трябва да се изтъкне използването на естествени замърсени с тежки метали почви от района на Кремиковци, както и определянето чрез съвременни физикохимични методи на баланса в съдържанието на изследваните токсични йони в изходната почва, в отделни части на растението преди и след експеримента.

Разделът „Резултати и обсъждани” / 48 стр./ съдържа 26 фигури и 19 таблици. Дисертационният труд завършва с „Заключение” /7стр./, в което дисертантката обобщава най-важните резултати в трите основни направления на работата – биоаккумуляцията на йоните на тежките метали и тяхното увреждащото действие, „чистия” физиологичния ефект на хелатиращите агенти ЕДТА и лимонена киселина върху растението и резултатите от тяхното използване на фона на йонния стрес.

Считам, че на основата на получените данни от комплексния изследователски подход могат да се очертаят и основните научно-приложни приноси:

1. Установена е висока степен на биоаккумуляция на Cd^{2+} , Pb^{2+} , Zn^{2+} и в двата изследвани хибрида на *Paulownia*, като при *P. elongata x fortunei* акумулирането на Cd^{2+} е с 50% по-високо. Както при повечето растения, йоните на тежките метали се натрупват главно в корените, т.е. тук е налице стабилизиращ механизъм на задържане на токсичните метални йони в корените.
2. В сравнение с лимонената киселина, хелатният агент ЕДТА е по-ефективен в извличането на йоните на тежки метали от почвата в растението. Оптимална от физиологична гледна точка се явява комбинацията от ЕДТА и цитрат, при която са отчетени най-високи стойности на обща листна маса, количество на Chl “a” и Chl “b”, отношение редуциран/окислен глутатион, както и активности на ензимите от тройствения ензимен комплекс.
3. Показано е, че и двата хибридни клона от *Paulownia* са относително резистентни по редица физиологични показатели спрямо приложения стрес, като *P. tomentosa x fortunei* е значително по-устойчив към действието на йоните на тежките метали.

Всичко това дава основание да се приеме твърдението на дисертантката, че наистина тези дървесни видове могат да бъдат използвани като ефективни акумулатори на йонни на тежки метали от почвата в корените, т.е. като потенциални фиторемедиатори в практиката.

При внимателния прочит и на окончателния вариант на дисертационния труд, все още възникват някои въпроси. По направлението „Увреждащо действие на металните йони”, в т.ч. процеса фотосинтеза, се откриват някои противоречиви

данни, които се нуждаят от допълнително изясняване, още повече, че тези резултати не са публикувани :

1. При хибрида с *P. elongata* нетната ФС не се променя, а при хибрида с *P. tomentosa* тя даже нараства с увеличаване концентрациите на Cd, Pb и Zn /Фиг. 1/. Обратно, площта на листата силно намалява /между 50 и 70%/ при максималната концентрация на металните йони и при двата хибрида /Табл. 3 и Табл. 4/. Паралелно с това съдържанието на зелените пигменти или не се променя или нараства с около 30% /в случая на хл"а" при максималната концентрация на Zn с хибрида *P. elongata*/Фиг.2/. Снимковият материал на двата хибрида и специално на този с *P. elongata* /Фотографии 5, 6 и 7/ показват, че за 10 дни третиране с токсичните метални йони, паралелно с потискането на растежа /площ на листата/, се наблюдават и предполагаеми признаци на хлороза. Освен това, инхибиторният ефект на металните йони се проявява и чрез близо 4-кратно намаление на устичната проводимост и транспирацията /Фиг. 1/. Тези данни, както и факта, че всички неензимни показатели на стреса /MDA, H₂O₂, редуциран и окислен глутатион, феноли, флавоноиди/, и ензимите от защитния комплекс, нарастват след стреса. Относно съдържанието на зелените пигменти - по принцип при различни видове абиотичен стрес /каквото е и стреса от тежките метали/, рязко намалява съдържанието на Chl «a» и относително нараства Chl «b» – от там намалява и отношението Chl a/Chl b. Обаче, данните показват, че отношението Chl a/Chl b или остава постоянно или даже неочаквано нараства с 30% в случая с най-високата концентрация на Zn /30 мг/гр св. т./ при хибрида с *P. elongata*. При запазени стойности на зелените пигменти (Chl „a” + Chl. „b”) /Фиг. 2/, това означава, че при металния стрес се увеличава само съдържанието на Chl. „a”, което само по себе си е трудно обяснимо. В тази връзка е целесъобразно да се представят абсолютните стойности на двата хлорофила, а в предвид намалената площ на листа и възможна негова по-голяма плътност, съдържанието на пигменти би трябвало да се определя не само на свежо тегло, но и чрез

друг знаменател /напр. на сухо вещество/, както и да се сравни със стойностите на единица площ /см²/.

Най-общо, тези интригуващи резултати се различават от други, получени по-рано в литературата (Baszynski et al., 1980; Nikolic et al., 2008) и поради това заслужават за в бъдеще по-сериозно внимание. Заслужава внимание и изясняването на предположението, че проявената резистентност може да е следствие от ювенилната фаза на изследваните растения. Нормално за дървесните видове ювенилния период продължава много дълго време /до 25 г./. Желателно е основните резултати да бъдат потвърдени и на зрели възрастни дървесни растения. Впредвид началната фаза на фотосинтетичните изследвания, желателно е да се приложат и други методи за изследване на състоянието на фотосинтетичния апарат – напр. флуоресценция на хлорофила като мярка за активността на ФСII, а така също и данни за структурата на хлоропластите /светлинни и електроно-микроскопски снимки/, както и много други методи с по-висока разрешителна способност.

Възникналите въпроси и направените забележки не са свързани с основните приноси на дисертацията изказани по-горе. Тези бележки не намаляват нейната стойност, но могат да се приемат като база за следващи по-сериозни научни разработки.

По дисертационния труд има публикувани 4 публикации. Три от тях са в сборници от международни симпозиуми и конференции /2 в сборник конференция „Ecology – interdisciplinary science and practice”, Sofia, 25-26 October, 2012 и 1 - в сборник от симпозиум “Human – environmental interactions and ecology of mountain ecosystems”, Измир, Турция, 2013. Четвъртата публикация е приета за печат в сп. **J. Environ. Biol., (Turkey) с IF 0.614**. В първите две публикации дисертантката е първи автор, а в последните две – втори.

Заклучение: Представен е в много голям обем и в дълбочина на изследване достатъчно експериментален материал. Поради пионерното естество на обекта на изследване с по-малкия брой физиологични разработки, получените от дисертантката резултати с *Paulownia* са нови и имат ясно изразен приносен характер. В приложно-екологичен аспект те са получени за първи път. За първи

път е експериментално доказано, че *Paulownia* представена от двата изследвани хибрида може да послужи като дървесен вид, приложим за целите на фиторемедиацията. В тази връзка, една от силните положителни страни на труда представляват опитите с оригинална почва от места, силно замърсени с йони на тежки метали. От физиологична гледна точка, получените резултати са главно с потвърдителен характер, т.е те разширяват с нови методи вече известни закономерности за действието на тежките метали върху физиологичните процеси в растенията. **Всичко това ми дава основание да препоръчам на членовете на уважаваното Научно жури да оцени високо дисертационния труд на свободен докторант Камелия Димитрова Миладинова – Георгиева и да гласува с „ДА” за присъжданеното ѝ на образователната и научна степен „ДОКТОР” във факултетния съвет на БФ на СУ “Св. Кл. Охридски”.**

София, 20. 01. 2014 г.

Изготвил:

/проф. Е. Ананиев/